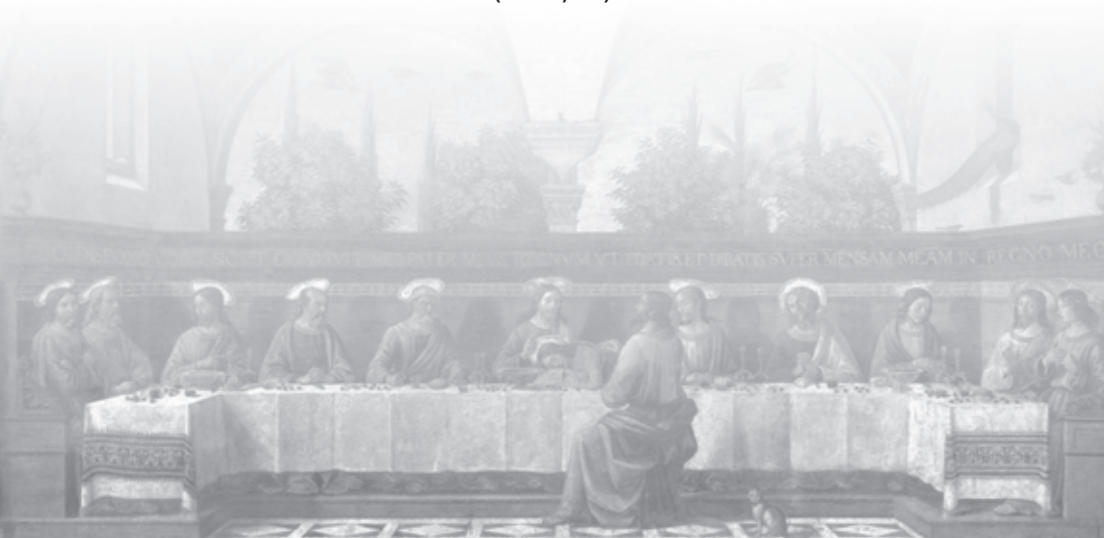


ks. Waldemar Turek

KTO TRWA W MIŁOŚCI

(1 J 4,16)



Pierwszy List św. Jana Apostoła
w ujęciu wybranych pisarzy łacińskich
okresu patrystycznego

Wydawnictwo WAM
Kraków 2009

WSTĘP

Pierwszy List św. Jana Apostoła nie cieszył się u autorów okresu paterystycznego zainteresowaniem tak dużym jak Ewangelie, Dzieje Apostolskie, Listy św. Pawła Apostoła czy Apokalipsa. Do wyjątków należą ci chrześcijańscy pisarze starożytni, którzy poświęcili Pierwszemu Listowi św. Jana Apostoła oddzielne dzieła.

Św. Augustyn wygłosił w okresie wielkanocnym 414 r. dziesięć *Homilii na Pierwszy List św. Jana*¹. Kasjodor napisał w VI w. *Komentarz do Listów Apostołów*². Szkot Anonim jest autorem *Komentarza do Listów katolickich*, napisanego w drugiej połowie wieku VII³. Inny *Komentarz do siedmiu Listów katolickich* został przypisany błędnie przez pierwszego wydawcę św. Hilaremu z Arles⁴; dzieło ma charakter wyjaśnień moralnych, zawiera też sporo wywodów związanych z tematami poruszonymi przez autora *Prima Ioannis*. Dzisiaj uważa się, że *Komentarz*, którego autora określa się jako Pseudo-Hilary z Arles, powstał w drugiej połowie VII w.⁵. Natomiast św. Beda Czcigodny jest autorem *Komentarza do siedmiu Listów katolickich*, napisanego na początku VIII w., czytanego i przepisywanego potem chętnie przez Zachód karoliński i pokaroliński⁶.

¹ Zob. AUGUSTYN, *Homilie na Pierwszy List św. Jana*, NBA 24, s. 1636-1854, PSP 15/2, s. 381-502.

² Zob. KASJODOR, *Komentarz do Listów Apostołów*, PL 70, kol. 1321-1380.

³ Zob. SZKOT ANONIM, *Komentarz do Listów katolickich*, CCL 108B, s. 3-50.

⁴ Zob. PSEUDO-HILARY Z ARLES, *Komentarz do siedmiu Listów katolickich*, CCL 108B, s. 53-124.

⁵ Zob. G.R. EVANS (a cura di), *Inghilterra, Irlanda, Germania*, w: A. DI BERARDINO (a cura di), *Patrologia, 4. Dal Concilio di Calcedonia (451) a Beda. I Padri latini*, Genova 1996, s. 469.

⁶ Zob. BEDA CZCIGODNY, *Komentarz do siedmiu Listów katolickich*, CCL 121, s. 181-342.

Na marginesie można tu wspomnieć, że nie dysponujemy żadnym komentarzem Orygenesesa do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła. Fragment pisma *In Primam Ioannis*, który znajduje się w dziele powstałym po śmierci św. Maksyma Wyznawcy i który został przejęty przez Dydyma, mógłby nasuwać myśl o jakimś komentarzu napisanym przez Orygenesesa do dzieła Janowego, w rzeczywistości jednak chodzi o część prologu *Komentarza do Pieśni nad Pieśniami*⁷.

Temat teologicznej interpretacji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła u autorów łacińskich okresu patrystycznego domaga się kilku refleksji wstępnych, przede wszystkim samego uzasadnienia potrzeby jego omówienia, odwoływania się do Listu w okresie poprzedzającym narodziny chrześcijańskiej literatury łacińskiej oraz aktualnego stanu badań dotyczących *Prima Ioannis*.

Już prawie od trzydziestu lat organizowane są rokrocznie w Turcji sympozja poświęcone dwom wielkim postaciom wczesnego chrześcijaństwa, apostołom Janowi i Pawłowi. Bibliści, archeolodzy, patrolodzy i historycy teologii gromadzą się w Tarsie lub w Efezie, by omawiać rozliczne kwestie związane z pismami tych dwóch filarów pierwotnego Kościoła. Wygłoszono w sumie setki referatów poświęconych niekiedy kilku słowom, jednemu zwrotowi, drobnemu – wydawać by się mogło – zagadnieniu związanemu z tym, co oni napisali w swoich dziełach. Opublikowanych zostało w sumie ponad dwadzieścia tomów, w których podjęto wiele zagadnień związanych z autorami okresu patrystycznego. Jest bowiem rzeczą znaną, że myśl patrystyczna opierała się w sposób szczególny na Piśmie Świętym; co więcej, biorąc pod uwagę rozliczne komentarze i homilie napisane przez Ojców Kościoła, łatwo dostrzec, że znaczna ich część dotyczy właśnie pism Janowych i Pawłowych.

Gdy chodzi o *opus Ioannis*, analizowano na wspomnianych sympozjach przede wszystkim czwartą Ewangelię, odróżniającą się

⁷ Zob. B. STUDER, *Origene e la Prima Lettera di Giovanni*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del VI Simposio di Efeso su S. Giovanni Apostolo* (= *Turchia: la Chiesa e la sua storia* 11), Roma 1996, s. 223.

w znacznym stopniu od pozostałych trzech opisów życia i działalności Chrystusa. Sporo referatów poświęcono też bardzo złożonej Księdze Apokalipsy, podejmując próby wyjaśnienia wielu użytych tam tajemniczych wyrażań, znaków i symboli. Stosunkowo rzadko natomiast prezentowano odczyty o Listach Janowych, które, podobnie jak to działo się w historii, pozostają w cieniu dwóch wyżej wymienionych pism Apostoła.

Na Drugim Sympozjum Efeskim, jakie miało miejsce w dniach od 13 do 15 maja 1991 r., B. Studer zajął się duchowością Janową w pismach św. Augustyna, analizując *Homiletyczny wykład Pierwszego Listu św. Jana Apostoła*. Autor motywował swoje zainteresowanie wymiarem praktycznym i moralnym pisma Janowego; Apostoł, zamierzając ukazać, w jaki sposób prawdziwy chrześcijanin powinien przeżywać swoją wiarę w tajemnicę Wcielenia, ukazuje Boga jako Światło, które wyklucza wszelkie ciemności, i jako Miłość, która wymaga odpowiedniego stosunku do bliźniego⁸. Odnosząc się następnie w sposób szczególny do centralnego stwierdzenia św. Jana: „Bóg jest miłością” (1 J 4, 8; 4, 16), B. Studer ukazuje, jak bardzo owa definicja stała się doniosła dla samego św. Augustyna i wielu innych autorów wczesnego chrześcijaństwa. Studer analizuje cechy miłości Boga do człowieka, jej darmowość i powszechność, jak też opisuje ludzką odpowiedź na ten boski dar. Kończy artykuł analizą poświęconą miłości chrześcijańskiej w Kościele starożytnym.

W czasie tego samego sympozjum V. Grossi przedstawił niektóre uwagi dotyczące obecności literatury Janowej w rzymskiej wspólnoty kościelnej pierwszych wieków. Jest to interesująca próba syntezy,

⁸ B. STUDER, *Spiritualità giovannea in Agostino. Osservazioni sul commento agostiniano sulla Prima Ioannis*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del II Simposio di Efeso su S. Giovanni Apostolo* (= Turchia: la Chiesa e la sua storia 3), Roma 1992, s. 74: „Questa lettera si distingue dal quarto evangelo per il suo indirizzo piuttosto pratico e morale. Intendendo dimostrare come il vero cristiano deve vivere la sua fede nel mistero dell'incarnazione, Giovanni vi presenta Dio come luce che esclude tutte le tenebre e come amore che richiede la carità fraterna”.

która jednak bierze pod uwagę przede wszystkim czwartą Ewangelię i Apokalipsę. V. Grossi analizuje źródła literackie Kościoła w Rzymie i w Azji Mniejszej, niektóre dane odnoszące się do pism Janowych oraz ich recepcję we wspólnotach kościelnych. Podsumowując analizę, dochodzi do wniosku, że Ewangelia św. Jana napotykała na znaczne trudności w środowisku ortodoksyjnym, przede wszystkim na poziomie doktrynalnym, z tej racji, że chętnie posługiwali się nią bardzo uczeni gnostycy aleksandryjscy, jak i niektóre wspólnoty judeochrześcijańskie w Azji Mniejszej⁹.

Temat Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w teologii pierwszych wieków powrócił w czasie Szóstego Sympozjum Efeskiego, jakie miało miejsce w dniach 12-14 maja 1996 r., w dwóch referatach. W pierwszym z nich piszący te słowa analizował użycie pisma Janowego w teologicznej myśli Tertuliana, głównie w polemice antymonarchiańskiej, w koncepcji nadziei oraz w tekstach o treści moralnej proponujących ważny z punktu widzenia teologii moralnej podział grzechów. Tertulian został ukazany jako pierwszy myśliciel okresu patrystycznego, który próbował ustalić konsekwencje chrystologiczne oraz trynitarne, wynikające z Ewangelii według św. Jana Apostoła, odwołując się jednocześnie do znaczących tekstów *Prima Ioannis*, w którym Apostoł ukazuje rozróżnienie między Osobami Trójcy, co skrzętnie wykorzystywane jest przez Tertuliana w polemice antymonarchiańskiej¹⁰.

⁹ V. GROSSI, *Nota d'insieme sulla presenza della Letteratura Giovannea nella Chiesa di Roma dei primi secoli*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del II Simposio di Efeso*, dz. cyt., s. 109: „Il Vangelo di Giovanni divenne il più difficile da recepire nell'ambito dell'ortodossia, soprattutto sul piano dottrinale, data l'utilizzazione che ne fecero i dotti gnostici alessandrini e le peculiarità delle tradizioni dei giudeo-cristiani quartodecimani dell'Asia Minore”. Zob. także niektóre opracowania traktowane już niemal jako klasyczne, dotyczące obecności literatury Janowej w epoce patrystycznej: C. K. BARRET, *The Gospel according to St. John*, London 1955; T.E. POLLARD, *Johannine Christology and the Early Church*, Cambridge 1970; S. A. PANIMOLLE, *L'Evangelista Giovanni*, Roma 1985.

¹⁰ W. TUREK, *La Prima Lettera di Giovanni negli scritti di Tertulliano*, w: L. PADOVESE (a cura di), *Atti del VI Simposio di Efeso*, dz. cyt., s. 212: „Tertulliano risulta il primo autore che tenta di concordare le implicazioni cristologiche e trinitarie del Vangelo di Giovanni, servendosi nel contempo di alcuni significativi brani della prima Lettera, in

W drugim referacie dotyczącym Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w teologii okresu patrystycznego, zaprezentowanym na Szóstym Sympozjum Efeskim, wspomniany już B. Studer omawiał zagadnienia użycia pisma Janowego przez Orygenesusa. Nawet jeśli egzegeta aleksandryjski nie napisał oddzielnego komentarza do *Prima Ioannis*, wielokrotnie się do niej odwoływał (trzydzieści razy w *De principiis*, siedemnaście w *Contra Celsum*)¹¹. Co więcej, autor, analizując dokładnie tematy teologiczne omawiane przez Orygenesusa odwołującego się do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła (Bóg jako Światło, Chrystus Obrońca, adopcja synowska, Bóg jako Miłość), dochodzi do wniosku, że pozwalają one ukazać w większym stopniu Orygenesusa jako teologa opierającego się na Biblii, co stanowi argument przeciwko tym wszystkim, którzy dostrzegają w Orygenesie myśliciela bardzo uzależnionego od filozofii hellenistycznej. Orygenes – według Studera – zajmował się nie tylko *Logosem*, nazywanym również, zgodnie z tradycją biblijną, Mądrością, i nie tylko Słowem, źródłem poznania; odwołując się właśnie do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła, ukazywał rolę miłości w życiu codziennym chrześcijanina w odniesieniu do Boga i bliźniego¹².

Wzmiankowane wyżej studia podejmują tematykę teologicznego wykorzystania Pierwszego Listu św. Jana Apostoła u niektórych wybranych autorów okresu patrystycznego. Czynią to jednak w sposób wybiórczy, ograniczając się do wybranych aspektów. Niektóre inne opracowania ostatnich dziesięcioleci, nawet jeśli w założeniu dotyczą nie tylko Listu Janowego, podają cenne dane odnośnie do obecności *Prima Ioannis* w dwóch pierwszych wiekach chrześcijaństwa; dostrzega się jednak potrzebę szerszego spojrzenia na zagadnienie recepcji

cui l'Apostolo dimostra la distinzione tra le persone della Trinità, usata anche dallo scrittore africano nella polemica antimonarchiana”.

¹¹ Zob. B. STUDER, *Origene e la Prima Lettera di Giovanni*, dz. cyt., s. 223.

¹² *Tamże*, s. 236: „Ebbe anche la premura di ricordare alla sua gente la kenosi del figlio della carità in cui Dio ha iniziato la sottomissione di tutte le cose e in cui terminerà la storia del suo amore nella restaurazione universale”.

tego dzieła św. Jana apostoła w teologii okresu patrystycznego, zwłaszcza w odniesieniu do autorów języka łacińskiego.

Celem niniejszego studium jest analiza teologicznej recepcji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w chrześcijaństwie łacińskim okresu patrystycznego. Chodzi głównie o próbę odpowiedzi na kilka podstawowych pytań. Interesuje nas przede wszystkim wyodrębnienie tematów teologicznych poruszanych przez wczesnochrześcijańskich pisarzy łacińskich odwołujących się do *Prima Ioannis*. W jaki sposób, od strony metodologicznej, pismo Janowe było wykorzystywane w teologicznej refleksji pierwszych wieków? Które fragmenty Pierwszego Listu św. Jana Apostoła uchodziły za najbardziej znaczące z punktu widzenia teologicznego?

By odpowiedzieć na te i podobne pytania, trzeba w pierwszym rzędzie odnaleźć w bardzo bogatej literaturze łacińskiej okresu patrystycznego te teksty, które wiążą się w sposób bezpośredni z Pierwszym Listem św. Jana Apostoła. W sposób szczególny bierzemy pod uwagę wspomniane dzieła św. Augustyna i św. Bedy Czcigodnego, ale analizą trzeba objąć też te fragmenty innych pisarzy, którzy omawiając różnego rodzaju tematy teologiczne, odwołują się w swoich dziełach do *Prima Ioannis*.

Dwa opracowania znacznie ułatwiają zamierzoną pracę. Mam na uwadze przede wszystkim kilka tomów *Biblia Patristica*, zwłaszcza te, które odnoszą się do wczesnochrześcijańskiej literatury łacińskiej¹³; dzieło to ukazuje – jak wiadomo – zachowując porządek zgodny z księgami Pisma Świętego, te miejsca w dziełach pisarzy patrystycznych, w których zawarte są cytaty biblijne bądź aluzje do wyrażeń biblijnych. W ostatnich latach podjęto ponadto inicjatywę wydania

¹³ *Biblia Patristica. Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, 1. *Des origines à Clément d'Alexandrie et Terullien*, Paris 1975; 2. *Le troisième siècle (Origène excepté)*, Paris 1977; 3. *Origène*, Paris 1980; 4. *Eusèbe de Césarée. Cyrille de Jérusalem. Epiphane de Salamine*, Paris 1987; 5. *Basile de Césarée. Grégoire de Nazianze. Grégoire de Nysse. Amphiloque d'Iconium*, Paris 1991; 6. *Hilaire de Poitiers. Ambroise de Milan. Ambrosiaster*, Paris 1995.

w kilku językach *Biblii komentowanej przez Ojców Kościoła*. Autorzy tego dzieła, nader pożytecznego, mającego obejmować kilkadziesiąt tomów, wydali już pierwsze części w językach angielskim, włoskim i hiszpańskim. Dla nas szczególnie ważny jest tom 11 obejmujący m.in. starochrześcijańskie komentarze do Pierwszego Listu św. Jana Apostoła¹⁴. Autorzy opracowania przytaczają odnośne fragmenty dzieła Janowego, podają jego teologiczne wyjaśnienie, a następnie cytują najbardziej charakterystyczne teksty patrystyczne odnoszące się do wybranego fragmentu biblijnego. Dysponujemy w praktyce antologią, dosyć solidnie przygotowaną, patrystycznych tekstów odwołujących się do *Prima Ioannis*, komentujących dzieło Janowe bądź przytaczających odnośne jego fragmenty w ramach argumentacji biblijnej.

Studium poświęcone teologicznej recepcji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła w literaturze łacińskiej okresu patrystycznego zostało podzielone na cztery rozdziały; pierwszy z nich ma charakter wstępu, trzy następne wyznaczone zostały w znacznej mierze przez główne tematy teologiczne omawiane przez samego autora *Prima Ioannis*. Twórcy prestiżowej *Biblii Jerozolimskiej* wyodrębniają w *Prima Ioannis*, poza wstępem (1, 1-4) oraz uzupełnieniami (5, 14-21), trzy bloki tematyczne: „Postępować w światłości” (1, 5-2, 28); „Życ jako dzieci Boga” (2, 29-4, 6); „U źródeł miłości i wiary” (4, 7-5, 13)¹⁵.

Pisząc studium na temat teologicznej recepcji Pierwszego Listu św. Jana Apostoła u pisarzy łacińskich okresu patrystycznego, uwzględniłam te trzy główne tematy teologiczne, którym poświęcam kolejno drugi, trzeci i czwarty rozdział pracy.

W rozdziale pierwszym jest nakreślony kontekst doktrynalno-literacki, w którym podjęto teologiczną analizę *Prima Ioannis* w chrześci-

¹⁴ Zob. G. BRAY (a cura di), *La Bibbia commentata dai Padri. Nuovo Testamento*, 11: Giacomo. 1-2 Pietro. 1-3 Giovanni, Giuda, ed. italiana A. GENOVESE (a cura di), Roma 2005, s. 201-271 (tyt. oryginalny: G. BRAY and T.C. ODEN, *Ancient Christian Commentary on Scripture, New Testament, 11: James. 1-2 Peter. 1-3 John, Jude*, Downers Grove (U.S.A.) 2000).

¹⁵ Zob. *Biblia Jerozolimska*, Poznań 2006, s. 1723-1728.

jaństwie zachodnim okresu patrystycznego. W rozdziale drugim jest zawarta próba odpowiedzi na pytania: Jak starożytni autorzy chrześcijaństwa łacińskiego interpretowali słowa Janowe o Bogu, „który jest światłością, a nie ma w Nim żadnej ciemności” (1 J 1, 5)? Jakie wnioski wyciągali ze związanych z tym tematem słów Janowych „o nowym przykazaniu, które prawdziwie jest w Nim i w nas, ponieważ ciemności ustępują, a jaśniejże już prawdziwa światłość” (1 J 2, 8)? Trzeci rozdział zawiera analizę łacińskich tekstów patrystycznych odnoszących się do omawianego przez św. Jana tematu synostwa Bożego. Ukazuje, w jaki sposób starożytni autorzy chrześcijańscy pojmowali i zgłębiali skomplikowaną naukę o przebóstwieniu człowieka. Czwarty i ostatni rozdział pracy poświęcony jest tym tekstom patrystycznym, które ukazują Boga jako źródło prawdziwej miłości, wiary i życia. Chodzi w nim głównie o wnioski praktyczne, jakie wyprowadzają pisarze wczesnochrześcijańscy z analizy trzeciej części *Prima Ioannis*.

Analiza odnośnych tekstów patrystycznych rozpoczyna się najczęściej od elementów literackich i retorycznych, a następnie dotyczy aspektów teologicznych. Nie można zapominać, że większość łacińskich pisarzy okresu patrystycznego odznaczała się doskonałym przygotowaniem w dziedzinie retoryki. Po omówieniu tekstu od strony literackiej i – niekiedy – retorycznej, przedstawiana jest jego treść teologiczna. Z punktu widzenia metodologii pracy mamy zatem często przejście od analizy słów (*verba*) do treści (*res*), od tkanki tekstu do rozwoju idei. Uwzględnia się przy tym kontekst doktrynalny i duszpasterski, w którym analizowane teksty zostały napisane.

* * *

Serdecznie dziękuję mojemu przyjacielowi o. dr. Polikarpowi J. Nowakowi OFM za cenne wskazówki i sugestie dane mi w trakcie pisania niniejszej pracy.